

BRONISŁAW SITEK

O jaką demokrację walczymy? Kilka uwag o demokracji na tle historycznoprawnym

What Kind of Democracy Are We Fighting For? Some Remarks on Democracy in the Historical and Legal Context

The history of democracy is primarily associated with ancient Greece and the Roman Republic. To this day, it is believed that democracy is the rule of the people. Since antiquity, new legal or institutional solutions have been introduced to ensure a certain status quo in the prevailing balance of political forces, guaranteeing the stability of the state and society. It is not uncommon for demands to save democracy to have been and still be made. An example of this was the recent elections in Poland, when the then-opposition went to the polls under the slogan of saving democracy. Few of the voters, or even the politicians who proclaimed these slogans, thought about what kind of democracy they were fighting for. Was democracy really threatened? And what is democracy? In this paper, a legal-historical analysis allows us to conclude that, due to social, political, and technological changes, the most optimal democracy today is constitutional liberalism, i.e., a form of government rather than a stability of procedures or institutions.

SŁOWA KLUCZOWE: demokracja,
liberalizm konstytucyjny,
demokracja ateńska, demokracja
republikańska

KEYWORDS: democracy,
constitutional liberalism, Athenian
democracy, republican democracy

BRONISŁAW SITEK, profesor nauk prawnych, Uniwersytet SWPS,
ORCID – 0000-0002-7365-6954, e-mail: bronislaw.sitek@gmail.com

1 | Wstęp

Pojęcie „demokracja” jest dość często używanym w narracji politycznej, w doniesieniach prasowych, w dyskusjach publicznych i prywatnych, a w końcu pojęcie to jest przedmiotem licznych opracowań naukowych z zakresu prawa, socjologii, psychologii społecznej, historyków czy nawet teologów. Analizując tylko pobieżnie te wszystkie okoliczności stosowania terminu „demokracja” rodzi się pytanie o to, czy interlokutorzy i słuchacze mają pojęcie, o czym jest mowa oraz o jaką demokrację im chodzi? Już na wstępie należy zaznaczyć, że nie istnieje tylko jeden rodzaj demokracji, lecz należy mówić o wielu koncepcjach czy pomysłach na to jak ma ona wyglądać. Stąd każda taka koncepcja demokracji jest dookreślana jakimś przymiotnikiem, m.in. ludowa, liberalna, narodowa, socjalistyczna, katolicka czy nawet totalitarna^[1].

W ramach doktryny liberalnej prawa konstytucyjnego od dłuższego czasu toczy się dyskusja nad istotą demokracji wiążąc ją z ideologią liberalną opartą na takich wartościach jak wolność i równość. Stąd samo określenie „liberalizm” czy „liberał” nierzadko w dyskusjach jest używany jako zwrot retoryczny w celu samookreślenia czy pozycjonowania rozmówcy. Tym samym termin „liberalizm” podobnie jak i słowo „demokracja” może nabierać tak pejoratywnego jak i pozytywnego wydźwięku wraz z emocjonalnym zaangażowaniem osób uczestniczących w dyskusji^[2].

W doktrynie prawa konstytucyjnego od dawna można spotkać się z krytyką współczesnej demokracji jako formy ustroju czy też systemu politycznego^[3]. W polskiej doktrynie politycznej i konstytucyjnej mówi się

¹ Nawet w ramach nurtu myśli liberalnej mówi się o demoliberalizmie, socliberalizmie czy nawet o demokracji liberalnej. Każda z tych demokracji podejmuje próbę przeniknięcia do wszystkich sfer życia społecznego i człowieka, a więc nie tylko politykę, ale również prawo, gospodarkę, kulturę, wychowanie czy kształcenie. Zob. Henryk Kiereś, „Jaka demokracja?” *Człowiek w kulturze*, 20 (2008): 17-32. W literaturze światowej pisze się również o demokracji totalitarnej. Zob. Erik Cohen, Nachman Ben-Yehuda, „Counter-Cultural Movements and Totalitarian Democracy” *Sociological Inquiry*, 4 (1987): 372-393.

² Damian Maziarz, „Dlatego powinniśmy nazywać siebie chrześcijanami – recenzja” *Roczniki Filozoficzne*, nr 1 (2015): 193-200.

³ Paul Blokker, „Populism as a constitutional project” *International Journal of Constitutional Law*, nr 2 (2019): 536-553; Radosław Markowski, *Demokracja i demokratyczne innowacje. Z teorii w praktykę* (Warszawa: Instytut Obywatelski, 2014), 161-170; Kim Lane Scheppele, „The Opportunism of Populists and the Defense of

o demokracji bezpośredniej, która również jest trudna do jednoznacznego zdefiniowania^[4].

Z racji różnorodności i nieostrości pojęcie „demokracja” w narracji publicznej nie jest ono definiowane, lecz jedynie używane nominalnie w celu osiągnięcia określonego efektu politycznego, społecznego czy ideologicznego. O takim instrumentalnym traktowaniu słowa „demokracja” dowodzą również ostatnie wybory parlamentarne, czy dokładniej kampania wyborcza jaka miała miejsce w Polsce we wrześniu i październiku 2023 roku. Jeszcze wcześniej, w dniu 4 czerwca 2023 r., została zorganizowana ogromna manifestacja w obronie demokracji, w której według różnych danych mogło wziąć udział nawet ok. 0.5 mln uczestników^[5]. Podstawowe pytanie jakie w tym kontekście się jawi dotyczy tego, czy uczestnicy tego wydarzenia byli świadomi o jaką demokrację walczą? Albo też, w jaki sposób ta demokracja była łamana przez ówczesny rząd, jak twierdzili opozycyjni liderzy? Pomimo, że nie spotkałem się z badaniami socjologicznymi poziomu świadomości uczestników celu tej demonstracji, o którą walczą, można jednak *apriori* założyć, że większość uczestników tego wydarzenia zapytana o rozumienie pojęcia demokracja nie byłaby w stanie udzielić jakiegokolwiek sensownej odpowiedzi.

Przedmiotem mojego opracowania jest analiza pojęcia „demokracja” z punktu widzenia nie tylko leksykalnego, ale przede wszystkim z punktu widzenia historycznego, doktrynalnego i prawnego. Celem tego badania jest analiza prawdziwości twierdzenia, według którego nie istnieje jednolita koncepcja demokracji, między innymi ze względu na permanentną jej ewolucję. Właśnie ta ewolucja, jest charakterystyczną cechą wpisaną w jej istotę. Dynamika rozwoju koncepcji demokracji, a tym samym i ustroju zwanego demokracją może być odczytywana przez zwolenników stabilizacji systemu demokratycznego, jako przejaw jej łamania przez rządzących. Wszelkie zmiany np. procedur stanowienia prawa, organizacji sądownictwa, zasad naboru na stanowiska publiczne mogą być odczytywane jako zamach na demokrację i praworządność. Nie można też nie zauważyć,

Constitutional Liberalism” *German Law Journal*, 3(2019): 316; Michael J. Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

⁴ Marcin Rachwał, „Demokracja bezpośrednia w Polsce – fikcja czy rzeczywistość?” *Przegląd Politologiczny*, 9 (2010): 103-114.

⁵ Podczas tego marszu, wielu polityków nawoływało do obrony demokracji. Zob. Sebastian Klauziński, Michał Danielewski, *Marsz 4 czerwca. Co najmniej 380 tys. w Warszawie*. OKO.press, 4 czerwca 2023. <https://oko.press/marsz-4-czerwca-warszawa-tusk-opozycja>. [dostęp: 3.06.2023].

że w Polsce, ale również w Unii Europejskiej dochodzi do zawłaszczenia pojęcia „demokracja” i treści jakie się za nim kryją przez zwolenników jednej opcji politycznej czy ideologicznej, zwłaszcza przez zwolenników demokracji liberalno-lewicowej odmawiając tym samym demokratyzmu zwolennikom myśli konserwatywnej czy narodowej.

Przyjęte założenia wyjściowe niniejszego opracowania wymagają spojrzenie na zachodzące zmiany w pojmowaniu demokracji już w starożytnych Atenach i republice rzymskiej, a także na pojmowanie demokracji we współczesnej doktrynie, w prawie międzynarodowym i prawie polskim.

2 | Demokracja Ateńska – ideał demokracji?

W wielu współczesnych publikacjach wskazuje się jako ideał ustroju politycznego na demokrację ateńską. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że ostateczny kształt tej demokracji powstawał na przestrzeni kilku wieków w wyniku ciągłych reform ustrojowych wprowadzonych kolejno m.in. przez Solona (594 przed Chr.), Kłajstenesa (508-507 przed Chr.), Peryklesa (451-429 przed Chr.) i Demostenesa (355-233 przed Chr.)^[6]. Powyższe reformy są dowodem na to, że należy mówić o dynamicznym procesie rozwoju demokracji ateńskiej, nie zaś o jednym, stabilnym jej modelu. Można jednak wskazać na pewne charakterystyczne cechy tego ustroju, które były efektem właśnie tego wielowiekowego procesu jego rozkwitu.

Wśród charakterystycznych cech demokracji ateńskiej na pierwszym miejscu znajduje się instytucja zgromadzenia ludowego, będąca formą demokracji bezpośredniej, to jest możliwość udziału wszystkich pełnoprawnych obywateli w podejmowaniu najważniejszych decyzji dla państwa poprzez głosowanie, a także możliwość publicznego przemawiania. Zgromadzenia ludowe odbywały się w miejscach publicznych (agora). Uchwały podejmowane były większością głosów, a ich treść ostatecznie była kształtowana wskutek publicznych dyskusji na gromadzeniach ludowych. Uprawnienie do publicznego przemawiania posiadali wszyscy obywatele,

⁶ Wojciech Ziętara, „Demokracja ateńska a demokracja współczesna” *Krakowskie Studia Małopolskie*, 16 (2011): 236; Robion Osborne, *Athens and Athenian democracy* (Cambridge: Cambridge University Press 2010), 25 n.; P.J. Rhodes, Rhodes P.J., „Athenian Democracy After 403 BC” *The Classical Journal*, 4 (1980): 305-323.

w praktyce jednak głos zabierali znani mówcy, zwani demagogami. Udział uprawnionych obywateli w zgromadzeniu był dobrowolny, niemniej aktywność obywateli w tym zakresie była dość wysoka^[7]. Warto jednak zauważyć, że uprawnienia tego nie posiadały kobiety, a także niewolnicy, obcokrajowcy i dzieci, co wydaje się w tym ostatnim przypadku oczywiste i usprawiedliwione czynnikami obiektywnymi.

Drugą cechą charakterystyczną dla demokracji ateńskiej była równość wszystkich obywateli. Każdy zatem obywatel mógł ubiegać się o zaszczyty i godności, zwłaszcza w zakresie urzędów. Takie rozwiązanie było efektem uznania, że pełnoprawni obywatel mający uprawnienia do udziału w zgromadzeniach ludowych są nie tylko równi i wolni, a więc sami decydują o swoim losie, również w zakresie pełnienia funkcji publicznych. Nie miało tutaj zatem znaczenia to, czy ubiegający się o urząd ma wiedzę i odpowiednie przygotowanie. Stąd też na urzędy publiczne mogły zostać wybrane osoby niekompetentne. Nie można jedna z tego powodu negatywnie oceniać ówczesną demokrację, bowiem mówcami na zgromadzeniach ludowych najczęściej były osoby dobrze przygotowane, które ukończyły szkoły retorskie, posiadały znajomość dialektyki, gramatyki, a także matematyki, astronomii, historii czy poezji. Często mieli oni pogłębioną wiedzę o stanie państwa^[8]. Urzędy mogły być piastowane tylko przez jedną kadencję.

Warto też zwrócić uwagę na fakt, że kształt demokracji ateńskiej był negatywnie oceniany już przez znanych myślicieli starożytności. Sokrates krytykował ustrój ateński za możliwość losowania stanowisk. Przyrównał takie rozwiązanie do sytuacji na statku znajdującym się na wzburzonym morzu, na którym stery są powierzone marynarzowi wybranemu w drodze losowania, a więc osobie przypadkowej i to z wysokim rachunkiem prawdopodobieństwa osobie nie przygotowanej. Stąd Sokrates postulował wprowadzenia powszechnej edukacji obywateli w celu ratowania właśnie demokracji^[9]. Krytykę demokracji ateńskiej prowadził również Platon. Według tego filozofa demokracja oparta na zbyt szeroko pojmowanej wolności staje się ustrojem, podstawę którego stanowi biedota i osoby słabo przygotowane do pełnienia publicznych urzędów. Gdy wszystko wolno

⁷ Ibidem, 237.

⁸ Edward Karolczuk, „Sprzeczności w funkcjonowaniu demokracji ateńskiej” *Sztuka i Dokumentacja*, 16 (2017): 29-47.

⁹ Ibidem, s. 240. Lucyna Chmielowska, „Filozofia polityczna Sokratesa” *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Res Politicae*, t. III (2009): 7-31; Hannah Arendt, *Polityka jako obietnica*, tłum. Wojciech Madej, Mieczysław Godyń (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2005), 39-40.

obywatelom, demokracja zamienia się w anarchię, a następnie w dyktaturę demagogów czy stosując współczesny język, populistów^[10]. Podobnie zresztą myślał Arystoteles, według którego anarchia jest przestrzenią bez prawa, bez stałych reguł. Pod wpływem demagogów lud z łatwością zmienia uchwały, występuje przeciwko elitom społecznym. Stąd Arystoteles odrzucał demokrację jako taką, sam stworzył modelu ustroju mieszanego określany jako politeja^[11].

Podsumowując można stwierdzić, że demokracja ateńska realizowała zasadę *isonomii*, czyli równości politycznej i prawnej obywateli, oraz *isokratii*, czyli równości dostępu do władzy. Natomiast nie była realizowana zasada *isegorii* czyli równości wypowiedzi i inicjowania działań. Nie można też Grekom przypisać znajomości zasady praworządności, czyli centralnej pozycji prawa w państwie^[12]. Tym samym nie można stawiać znaku równości pomiędzy demokracją ateńską a współczesnymi koncepcjami demokracji^[13].

3 | Demokracja republiki rzymskiej

Nieco odmienna jest historia rozwoju ustroju republiki rzymskiej. Moim zdaniem ustrój republiki rzymskiej nie może być określony jako jedna z form demokracji. Był to bowiem raczej ustrój demokracji republikańskiej, który również przechodził bardzo wiele zmian na przestrzeni pięciu wieki istnienia. Cechą charakterystyczną tej formy ustroju była silna władza konsulów, współdzielona ze zgromadzeniami ludowymi, a czasem z senatem zdobywającym coraz silniejszą pozycję ustrojową. Nie można też mówić

¹⁰ Miroslav Řádek, „State and Democracy in the Philosophy of Plato and Aristotle” *University Review*, 2 (2020): 37-40; Stella Lange, „Plato and Democracy” *The Classical Journal*, 8 (1939): 480-486.

¹¹ David Polansky, „Populism and Democratic Conflict: An Aristotelian View” *The Review of Politics*, 2 (2023): 207-224; Justyna Mikłaszewska, „Dwie koncepcje demokracji”, [w:] *Wielkość i piękno filozofii. Księga pamiątkowa ku czci prof. Władysława Stróżewskiego*, red. Józef Lipiec, Sebastian Kołodziejczyk (Kraków: „Collegium Columbinum”, 2003), 249-264. Znacznie więcej było krytyków demokracji ateńskiej, m.in. Ksenofont czy Pseud-Ksenofont. Zob. Mateusz Nieć, „O tzw. autorytaryzmie demokracji attyckiej” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji*, 79 (2009): 145-171.

¹² Nieć, „O tzw. autorytaryzmie demokracji attyckiej”, 159.

¹³ Ziętara, „Demokracja ateńska a demokracja współczesna”, 236-248.

o równym dostępie obywateli do urzędów publicznych. Z racji specyfiki ówczesnej władzy, zwłaszcza nieodpłatności oraz potrzeby wniesienia przez kandydata na urząd publiczny dość wysokiego zabezpieczenia finansowego, to o urzędy publiczne ubiegały się wyłącznie osoby majątne^[14], podobnie jak jest to obecnie w systemie politycznym Stanów Zjednoczonych^[15].

Niewątpliwie podobieństwo ustroju republiki rzymskiej do demokracji ateńskiej znajduje się w strukturze społecznej. Pełny udział w publicznej debacie podczas zgromadzeń ludowych (*comitia*) mieli wyłącznie pełnoprawni obywatele, a więc z wyłączeniem kobiet, niewolników, dzieci i obcokrajowców (*peregrines*). Trzeba jednak pamiętać, że pierwotne społeczeństwo rzymskie w okresie republiki dzieliło się na dwie grupy, tj. patrycjuszy i plebejuszy. Patrycjusze mieli pełnię praw obywatelskich, w tym uprawnienia do udziału w zgromadzeniach ludowych oraz obejmowania urzędów publicznych, zwłaszcza urzędu konsula czy pretora. Drugą grupę stanowili plebejusze, którzy wykonywali prace służebne i początkowo byli wykluczeni w tych uprawnieniach. W wyniku konfliktu pomiędzy patrycjuszami a plebejuszami jaki miał miejsce w V wiek przed Chr. doszło do stworzenia urzędów plebejskich z trybunem plebejskim na czele oraz do powołania do życia zgromadzenia plebejskiego (*concilia plebis*). Podczas tych zgromadzeń pierwotnie podejmowano ustawy (*plebiscitum*) wiążące tylko plebejuszy. Jednak od plebiscytu z 287 r. przed Chr. *lex Hortensia* ustawy plebejskie zaczęły obowiązywać również patrycjuszy. Tym samym doszło do zrównania się w uprawnieniach publicznych obu grup społecznych.

Podstawą ustroju republiki rzymskiej były zgromadzenia ludowe, a później również plebejskie. Podstawową formą działalności zgromadzeń

¹⁴ Wnoszone określone kwoty przez kandydata na urząd publiczny (*magistratus*) były wpłacane do kasy miejskiej. Na koniec sprawowanego urzędu robiony był audyt jakimi ów urzędnik dysponował będąc na urzędzie, a brakujące środki pokrywano z owego zabezpieczenia. Takie rozwiązania stosowano do urzędników mających władzę określaną jako *imperium*, a więc konsul czy pretor. W okresie pryncypatu praktyka ta zachowała się w prawie municypalnym. Takie zabezpieczenia w firmie gotówkowej jak i niegotówkowej (np. hipoteki, musieli ustanowić m.in. duumwirowie. Zob. Bronisław Sitek, „Organy Władzy w «municipium Irni». Ze studiów nad prawem municypalnym w Starożytnym Rzymie” *Journal of Modern Science*, nr 1 (2005): 21-42.

¹⁵ Więcej o finansowaniu kampanii wyborczej w wyborach prezydenckich w Stanach Zjednoczonych zob. Bogdan Mucha, „Mechanizm finansowania prezydenckich kampanii wyborczych w Stanach Zjednoczonych Ameryki” *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 3 (2008): 115-135.

ludowych była dyskusja i głosowanie nad tekstami ustaw. Początkowo głosowania były jawne przez podniesienie ręki, co umożliwiło kontrolowanie głosowania przez osoby wpływowe i zamożne. Jednak od czasów *leges Tabellariae* wprowadzono głosowania tajne i zbudowano system wyborczy, który jest pierwowzorem dla współczesnego systemu wyborczego^[16]. Mianowicie wybory opierają się na takich zasadach jak równość, tajność, bezpośredniość i powszechność.

Znaczące dla zrozumienia myśli politycznej Rzymian i istoty demokracji republikańskiej antycznego Rzymu jest wyjaśnienie zdarzeń jakie miały miejsce w końcówce tego okresu. Otóż w I w. przed Chr. miała miejsce wojna domowa pomiędzy zwolennikami republiki, czyli optymatami, których przedstawicielem był m.in. Cynceron, a przeciwnikami, czy może trafniej będzie użycie określenia zwolennikami daleko idących zmian ustrojowych, których przedstawicielem był m.in. Juliusz Cezar. Rozwój terytorialny i ekonomicznych imperium rzymskiego był tak dalece zaawansowany, że ustroj republikański stał się niewydolny. Wielu zatem uważało, że nie wystarczą reformy ustroju republikańskiego, lecz konieczna jest zmiana ustroju na silne jednowładztwo bez kadencyjne^[17]. Ostatecznie zwyciężyła opcja popularów, co niewątpliwi przyczyniło się do zachowania państwowości, porządku publicznego i dynamicznego rozwoju gospodarczego.

4 | Demokracja w prawie międzynarodowym i prawie Unii Europejskiej

Po doświadczeniach drugiej wojny światowej i dwóch systemów totalitarnych, dla których człowiek nie był wartością, lecz jedynie jednostką, powrócono do idei praw człowieka, w celu spisania praw podstawowych

¹⁶ Bronisław Sitek, „Decreta decurionum. Postanowienia rady miejskiej w świetle *lex Irnitana*”, [w:] *Leges sapere. Studia i prace dedykowane profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008), 509-525. Nicola Demetrio Luisi, „Sul problema delle tabelle di voto nelle. *Votazioni legislative: contributo all'interpretazione di Cic. Ad Att. 1.14.5*” *Index*, 23(1995): 419 n.

¹⁷ Bronisław Sitek, *Actiones populares w prawie rzymskim na przełomie republiki i pryncypatu* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999), 20-32.

w aktach prawa międzynarodowego. Jednym z tych praw jest prawo człowieka do bezpiecznego i sprawiedliwego pokoju. Potępiając ustroje totalitarne takie jak faszyzm czy komunizm uznano, że jedynie ustroj demokratyczny może zagwarantować poszanowanie praw człowieka. Stąd w art. 29 ust. 2 Powszechnej Deklaracji Praw człowieka z 1948 r. stwierdzono, że poszanowanie praw i wolności człowieka może być realizowane w demokratycznym społeczeństwie. Tutaj ustawodawca międzynarodowy odniósł się nie tylko do ustroju politycznego, lecz przede wszystkim do organizacji społeczeństwa, która winna być oparta na takich zasadach jak równość i wolność^[18].

Koncepcja społeczeństwa demokratycznego pięciokrotnie została przywołana w Konwencji o ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r., dokument Rady Europy. Pojęcie „społeczeństwo demokratyczne” zostało zastosowane w różnych kontekstach i tak w art. 6 – prawo do sądu, w art. 8 ust. 2 – ograniczanie prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, w art. 9 ust. 2 – ograniczenie prawa człowieka do wolności myśli, sumienia i wyznania, w art. 10 ust. 2 – ograniczanie prawa wolności wyrażania opinii i w końcu w art. 11 ust. 2 – ograniczanie prawa do swobodnego, pokojowego zgromadzania się oraz do swobodnego stowarzyszania się. Jak widać z przytaczanych przepisów autorzy tej konwencji założyli, że człowieka jest wolny, a jego wolność w różnych zakresach może być ograniczana w społeczeństwie demokratycznym tylko wyjątkowo ze względu na interesy bezpieczeństwa państwowego lub publicznego^[19].

Pojęcie „społeczeństwo demokratyczne” występuje również w innych aktach prawa międzynarodowego. Między innymi w Amerykańskiej Konwencji Praw człowieka z 1969 r., w art. 15 – prawo do spokojnego gromadzenia się, art. 16 – prawo do zrzeszania się i w art. 22 ust 2 – ograniczanie praw o których jest mowa w art. 15 i 16 może mieć miejsce wyłącznie zgodnie z prawem i w zakresie koniecznym w społeczeństwie demokratycznym dla zapobieżenia przestępstwu bądź dla ochrony bezpieczeństwa państwowego i publicznego oraz porządku publicznego i moralności.

Ważnym obszarem działania Unii Europejskiej jest aktywność na polu ochrony i promowania praw człowieka, pokoju, pojednania i demokracji.

¹⁸ Julia Jaskólska, „Treść Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka” *Człowiek w kulturze*, 11 (1998): 49-97.

¹⁹ Katarzyna Witkowska-Chrzczonec, Piotr Chrzczonec, „Wybrane problemy zapewnienia skutecznej ochrony praw podstawowych w Unii Europejskiej po wejściu w życie Traktatu z Lizbony” *Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych*, 2(2012): 35.

W uznaniu za zasługi na tym polu 12.10.2012 r. UE została nagrodzona Pokojową Nagrodą Nobla. Promowanie przez UE społeczeństwa demokratycznego jest uzupełnieniem działań w dziedzinie praw człowieka. W dniu 17 listopada 2009 r. Rada UE przyjęła konkluzję w sprawie wspierania demokracji w stosunkach zewnętrznych, uwzględniając specyfikę każdego kraju. W listopadzie 2012 r. UE i jej państwa członkowskie powołały do życia inicjatywę Drużyna Europy na rzecz demokracji. Celem tej inicjatywy jest promowanie demokracji. W tym celu zostały stworzone również instrumenty finansowe wspierające tę inicjatywę^[20].

Obecnie należy mówić o demokracji ponadnarodowej, czyli takiej która nie jest przypisana do konkretnego państwa. Ten rodzaj demokracji występuje w międzynarodowych strukturach lepiej zorganizowanych, jaką jest niewątpliwie Unia Europejska. Cechą charakterystyczną tej demokracji jest brak własnego *demos*. Ten rodzaj demokracji jest tworem wielokomponentowym, nowe formy procesów i rozwiązań demokratycznych. Niewątpliwie demokracja ponadnarodowa jest wspierana ponadnarodowy porządek prawny. Podstawą demokracji ponadnarodowej nie jest zatem *demos*, lecz procesy demokratyzacyjne, które budują i napędzają rozwiązań demokratyczne^[21].

5 | Jak demokracja?

Analiza historyczna ustrojów starożytnych Aten i republiki rzymskiej oraz analiza tekstów prawa międzynarodowego oraz działań Unii Europejskiej pokazuje, że nie można mówić o jednym modelu demokracji. Poza pewnymi cechami typowymi dla wszystkich modeli demokracji, jak równość ludzi czy wolność indywidualna, istnieje wiele specyficznych cech różniących między sobą poszczególne modele demokracji, te historyczne i te współczesne.

Współcześnie mówi się o dominującej formie liberalizmu konstytucyjnego (*constitutional liberalism*), który różni się od liberalnego

²⁰ Artur Szmigielski, „Prawa człowieka i demokracja w centrum działań zewnętrznych Unii Europejskiej. Dylematy prawne i polityczne” *Przegląd Zachodni*, nr 1 (2016): 7-22; Rasma Kaskina, *Promowanie demokracji i obserwacja wyborów*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/166/promowanie-demokracji-i-obszerwacja-wyborow> [dostęp: 4.06.2024].

²¹ Janusz Ruszkowski, „Demokracja ponadnarodowa w Unii Europejskiej. Wstępna analiza teoretyczna” *Rocznik Integracji Europejskiej*, 9 (2015): 17-37.

konstytucjonalizmu (*liberal constitutionalism*). Liberalizm konstytucyjny stoi na straży osobistej suwerenności każdego człowieka, zaś liberalny konstytucjonalizm strzeże wolności jednostki do ochrony wartości konstytucyjnych. Liberalizm konstytucyjny jest to zatem forma rządów nie zaś trybu wyboru rządu. W tym systemie chodzi o ochronę autonomii i godności jednostki przed przymusem, niezależnie od źródła jego pochodzenia, którym może być aparat państwowy, religia czy też samo społeczeństwo, np. kulturowo ugruntowane schematy zachowań czy ubioru. Należy jedna zwrócić uwagę na to, że w doktrynie dostrzega się dość rozbieżne interpretacje koncepcji liberalizmu konstytucyjnego. Jednak pomimo tych różnych koncepcji liberalizmu konstytucyjnego jego zwolennicy dostrzegają przewagę tej koncepcji nad koncepcjami i systemami politycznymi i ustrojowymi określanymi jako nieliberalne, populistyczne czy autorytarne^[22]. Według Michela Rosenfelda koncepcja liberalizmu konstytucyjnego obecnie najlepiej wypełnia pragnienia demokracji. Odejście od trzymania się ścisłych ram prawa wyborczego czy procedur pozwala rządowi na lepsze osiągnięcie sprawiedliwości we współczesnym zglobalizowanym i pluralistycznym społeczeństwie. Niewątpliwie liberalny konstytucjonalizm poprzez sztywne trzymanie się procedur oraz chęci powrotu do danego modelu demokracji z lat nawet dziewięćdziesiątych poniósł porażkę. Stał się niewydolny w skutecznym stawianiu czoła nowym wyzwaniom naszych czasów, czasów społeczeństwa informacyjnego budowanego w oparciu o najnowsze urządzenia technoinformatyczne, społeczeństwa wirtualnego i wielokulturowego^[23]. System demokratyczny nie powinien też ograniczać się tylko do zaspakajania krótkotrwałych indywidualistycznych interesów konsumentów, lecz do tworzenia reprezentatywnej grupy obywateli i ekspertów z różnych środowisk zapewniając tym samym możliwość inkluzywnej demokratycznej debaty, pozwalającej na edukację obywateli i stymulowanie świadomości złożoności kwestii społecznych^[24].

Powracając do dyskursu nad kształtem demokracji w Polsce należy się odnieść do postanowień zawartych w Konstytucji RP oraz do wybranych ustaw i poglądów doktryny. Już w preambule do Konstytucji RP polski

²² S. Canduzzi, *A Pluralist Theory of Constitutional Justice. Assessing Liberal Democracy in Time of Rising Populism and Illiberalism*, Athena 4.1(2024), s. 138.

²³ Michel Rosenfeld, *A Pluralist Theory of Constitutional Justice. Assessing Liberal Democracy in Times of Rising Populism and Illiberalism* (Oxford: Oxford University Press, 2022).

²⁴ Amanda Machin, „Democracy, Agony, and Rupture: A Critique of Climate Citizens’ Assemblies” *Politische Vierteljahresschrift*, 4 (2023): 845-864.

ustrojodawca stwierdza, że to Naród Polski jest uprawniony do suwerenego i demokratycznego stanowienia o Jej losie. Przyjmuje się, że preambuły spełniają funkcje narzędzi niestanowczych, raczej wspierają narzędzia stanowcze zasadniczego aktu prawnego. To jednak, co jest ważne w tym sformułowaniu, to to, że Naród Polski jest suwerenem, a więc źródłem władzy. Zatem musimy zobaczyć co ustrojodawca stanowi o demokracji w tekście konstytucji^[25].

W art. 2 ustrojodawca stanowi o tym, że Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawa. Z kolei w art. 11 ust. 1 Konstytucji RP postanowiono, że partie polityczne poprzez swoich członków mogą wpływać na kształtowanie się polityki państwa stosując metody demokratyczne. W art. 28 Ustawy Zasadniczej znalazł się bardzo ważny przepis dotyczący Ził Zbrojnych. Otóż Siły Zbroje winny zachować neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli.

W świetle analizy przepisów Konstytucji RP można stwierdzić, że polski ustrojodawca określił ustrój w Polsce jako demokrację przedstawicielską z elementami demokracji bezpośredniej, tj. referendum i obywatelskiej inicjatywy prawodawczej^[26]. Zatem te dwa rodzaje demokracji nie są różnorodnie, bowiem demokracja bezpośrednia ma jedynie charakter subsydiarny w stosunku do demokracji przedstawicielskiej. Takie usytuowanie obu rodzajów demokracji względem siebie niewątpliwie wynika z faktu obszerności zadań jakie stoją przed organami państwa powiązanych z rozległością terytorialną państwa, liczby ludności, problemów społecznych, gospodarczych czy politycznych. Nie jest zatem w praktyce możliwe, aby suweren, czyli Naród Polski, rozwiązywałaby wszystkie te problemy. Kwestie te zatem rozwiązywane są przez przedstawicieli wybranych przez suwerena w wyborach bezpośrednich, równych, tajnych i powszechnych^[27].

²⁵ Piotr Tuleja, „Komentarz do Preambuły”, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Piotr Tuleja (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 22; Tomasz Gizbert-Studnicki, *Język prawny z perspektywy socjolingwistycznej* (Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986), 63.

²⁶ Do form wykonywania demokracji bezpośredniej zalicza się również uznają również plebiscyt, obywatelską inicjatywę konstytucyjną i ustawodawczą, zgromadzenie ludowe, weto ludowe i konsultacje społeczne. Zob. Krzysztof Skotnicki, „Instytucje sprawowania władzy przez suwerena w świetle Konstytucji RP” *Gdańskie Studia Prawnicze* 59(2023), 23; Piotr Tuleja, Uwaga do art. 4”, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Piotr Tuleja (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 39.

²⁷ Krzysztof Skotnicki, *Instytucje sprawowania władzy*, 23-24. (22-36); Anna Rytel-Warzocho, „Zasada demokracji bezpośredniej na tle poglądów nauki prawa

Słabością polskiej demokracji bezpośredniej jest tzw. wolny mandat posła. Poseł wybrany przez wyborców, nie jest związany ich poglądami czy żądaniami. Poseł może zatem brać udział w procesie legislacyjnym sprzecznym z interesami swoich wyborców^[28]. Rodzi się zatem pytania o to, komu posłem służy, suwerenowi czy może grupom interesów politycznych, ideologicznych czy gospodarczych?

6 | Wnioski

Przeprowadzona powyżej analiza prawnohistoryczna rozwoju ustroju jakim jest demokracja pokazuje, że nie można mówić o jednej formie demokracji. Ta forma ustroju miała swoją specyfikę w antycznych Atenach czy w republice Rzymskiej. Cechą charakterystyczną obu form demokracji była zmienności procedur i instytucji stosownie do zachodzących zmian społecznych, politycznych czy ekonomicznych.

Współcześnie demokracja nierzadko jest rozumiana jako stałość raz przyjętych procedur czy utworzonych instytucji. Przy tej okazji różne opcje polityczne dążą do zawłaszczenia pojęcia demokracja wskazując, że zostały zmienione przez legalnie wybraną władzę właśnie procedury i należy powrócić do tego co było kilka lat temu. Tymczasem ze względu na zachodzące zmiany, w szczególności powodowane rozwojem technologicznym i sztucznej inteligencji, konieczne jest ciągle dostosowywanie procedur i instytucji publicznych do nowych sytuacji. Stąd amerykański konstytucjonalista Michel Rosenfeld twierdzi, że współcześnie należy mówić o liberalizmie konstytucyjnym (*constitutional liberalism*), który różni się od liberalnego konstytucjonalizmu (*liberal constitutionalism*). Liberalizm konstytucyjny jest formą rządów nie zaś. Trybem wyborów tego rządu. Wszelkie procedury w liberalizmie konstytucyjnym mają charakter wspomagający wykonywanie władzy.

konstytucyjnego i praktyki ustrojowej 25 lat obowiązywania Konstytucji” *Państwo i Prawo*, z. 10 (2022): 57–58.

²⁸ Robert Kropiwnicki, *Pozycja ustrojowa posła w Polsce. Stan obecny i perspektywy* (Toruń: Adam Marszałek, 2024), 28 n.

Bibliografia

- Arendt Hannah, *Polityka jako obietnica*, tłum. Wojciech Madej, Mieczysław Godyń. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2005.
- Blokker Paul, „Populism as a constitutional project” *International Journal of Constitutional Law*, nr 2 (2019): 536-553.
- Canduzzi S., *A Pluralist Theory of Constitutional Justice. Assessing Liberal Democracy in Time of Rising Populism and Illiberalism*, Athena 4.1(2024), s. 136-156.
- Chmielowska Lucyna, „Filozofia polityczna Sokratesa” *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Res Politicae*, t. III (2009): 7-31.
- Cohen Eerik, Nachman Ben-Yehuda, „Counter-Cultural Movements and Totalitarian Democracy” *Sociological Inquiry*, 4 (1987): 372-393.
- Gizbert-Studnicki Tomasz, *Język prawny z perspektywy socjolingwistycznej*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Jaskólska Julia, „Treść Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka” *Człowiek w kulturze*, 11 (1998): 49-97.
- Karolczuk Edward, „Sprzeczności w funkcjonowaniu demokracji ateńskiej” *Sztuka i Dokumentacja*, 16 (2017): 29-47.
- Kaskina Rasma, *Promowanie demokracji i obserwacja wyborów*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/166/promowanie-demokracji-i-obszervacja-wyborow>.
- Kiereś Henryk, „Jaka demokracja?” *Człowiek w kulturze*, 20 (2008): 17-32.
- Klauziński Sebastian, Michał Danielewski, *Marsz 4 czerwca. Co najmniej 380 tys. w Warszawie*. OKO.press, 4 czerwca 2023. <https://oko.press/marsz-4-czerwca-warszawa-tusk-opozycja>.
- Kropiwnicki Robert, *Pozycja ustrojowa pośta w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, Toruń: Adam Marszałek, 2024.
- Lange Stella, „Plato and Democracy” *The Classical Journal*, 8 (1939): 480-486.
- Luisi Nicola Demetrio, „Sul problema delle tabelle di voto nelle. Votazioni legislative: contributo all’interpretazione di Cic. Ad Att. 1.14.5” *Index*, 23(1995): 419-452.
- Machin Amanda, „Democracy, Agony, and Rupture: A Critique of Climate Citizens’ Assemblies” *Politische Vierteljahresschrift*, 4 (2023): 845-864.
- Markowski Radosław, *Demokracja i demokratyczne innowacje. Z teorii w praktykę*. Warszawa: Instytut Obywatelski, 2014.
- Maziarz Damian, „Dlatego powinniśmy nazywać siebie chrześcijanami – recenzja” *Roczniki Filozoficzne*, nr 1 (2015): 193-200.
- Miklaszewska Justyna, „Dwie koncepcje demokracji”, [w:] *Wielkość i piękno filozofii. Księga pamiątkowa ku czci prof. Władysława Stróżewskiego*, red. Józef Lipiec, Sebastian Kołodziejczyk. 249-264. Kraków: „Collegium Columbinum”, 2003.

- Mucha Bogdan, „Mechanizm finansowania prezydenckich kampanii wyborczych w Stanach Zjednoczonych Ameryki” *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 3 (2008): 115-135.
- Nieć Mateusz, „O tzw. autorytaryzmie demokracji attyckiej” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji*, 79 (2009): 145-171.
- Osborne Robin, *Athens and Athenian democracy*, Cambridge: Cambridge University Press 2010.
- Polansky David, „Populism and Democratic Conflict: An Aristotelian View” *The Review of Politics*, 2 (2023): 207-224.
- Rachwał Marcin, „Demokracja bezpośrednia w Polsce – fikcja czy rzeczywistość?” *Przegląd Politologiczny*, 9 (2010): 103-114.
- Řádek Miroslav, „State and Democracy in the Philosophy of Plato and Aristotle” *University Review*, 2 (2020): 37-40.
- Rhodes P.J., „Athenian Democracy After 403 BC” *The Classical Journal*, 4 (1980): 305-323.
- Rosenfeld Michel, *A Pluralist Theory of Constitutional Justice. Assessing Liberal Democracy in Times of Rising Populism and Illiberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2022.
- Ruszkowski Janusz, „Demokracja ponadnarodowa w Unii Europejskiej. Wstępna analiza teoretyczna” *Rocznik Integracji Europejskiej*, 9 (2015): 17-37.
- Rytel-Warzocha Anna, „Zasada demokracji bezpośredniej na tle poglądów nauki prawa konstytucyjnego i praktyki ustrojowej 25 lat obowiązywania Konstytucji” *Państwo i Prawo*, z. 10 (2022): 54-73.
- Sandel Michael J., *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Scheppele Kim Lane, „The Opportunism of Populists and the Defense of Constitutional Liberalism” *German Law Journal*, 3(2019): 314-331.
- Sitek Bronisław, *Actiones populares w prawie rzymskim na przełomie republiki i pryncypatu*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999.
- Sitek Bronisław, „Decreta decurionum. Postanowienia rady miejskiej w świetle lex Irnitana”, [w:] *Leges sapere. Studia i prace dedykowane profesorowi Januszowi Sondłowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*. 509-525. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008.
- Sitek Bronisław, „Organy Władzy w «municipium Irni». Ze studiów nad prawem municypalnym w Starożytnym Rzymie” *Journal of Modern Science*, nr 1 (2005): 21-42.
- Skotnicki Krzysztof, „Instytucje sprawowania władzy przez suwerena w świetle Konstytucji RP” *Gdańskie Studia Prawnicze*, 59 (2023): 22-36.

- Szmigielski Artur, „Prawa człowieka i demokracja w centrum działań zewnętrznych Unii Europejskiej. Dylematy prawne i polityczne” *Przegląd Zachodni*, nr 1 (2016): 7-22.
- Tuleja Piotr, „Komentarz do Preambuły”, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Piotr Tuleja. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Tuleja Piotr, „Uwaga do art. 4”, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Piotr Tuleja, Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Witkowska-Chrzczonek Katarzyna, Piotr Chrzczonek, „Wybrane problemy zapewnienia skutecznej ochrony praw podstawowych w Unii Europejskiej po wejściu w życie Traktatu z Lizbony” *Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych*, 2(2012): 33-46.
- Ziętara Wojciech, „Demokracja ateńska a demokracja współczesna” *Krakowskie Studia Małopolskie*, 16 (2011): 236-248.

